

Rajat vai rajattomuus?

Unkarin kommunistien dilemma

Katalin Miklóssy

Internationalismi oli yksi tärkeimmistä kulmakivistä marxilaisuudessa. Se tarkoitti alun perin eri valtioiden työläisten keskinäistä yhteyttä, solidaarisuutta ja veljeyttä taistelussa kapitalismia vastaan. Internationalismin perusteena olivat yhteiset luokkaintressit ja proletariaatin lopullinen päämäärä, kommunismin saavuttaminen. Se oli myös luontainen ominaisuus jokaisessa työläisessä johtuen hänen yhteiskunnallisista lähtökohdistaan, asemastaan ja roolistaan. Käsite oli samalla sekä teoreettinen että poliittinen toimintamalli, joka vaati konkreettista yhteistyötä ja avunantoa riippumatta kansallisuussidonnaisuuksista. (FK 1972, 293-294.)

Työläisten oli järjestäydyttävä omissa maissaan luokaksi ja taistelu oli käytävä kotikentillä. Luokkataistelu oli siis muodoltaan kansallista, koska jokaisen maan työväestö kääntyi omia kapitalisteja vastaan, mutta perimmältään se olikin kansainvälinen ristiriita, sillä luokat olivat luonteeltaan universaaleja. (Marx & Engels 1972, 19, 11-32.) Proletariaatin kansallisen omalaatuisuuden häviämistä jouduttaisi suurteollisuuden syntyessä työvoiman liikkuminen ja lisääntyvä kanssakäyminen eli kansainvälistyminen (ibid, 21, 296-301). Ja joka tapauksessa marxilaisen dialektiikan mukaisesti kaikki syntyy, kehittyy ja häviää – näin kapitalismin, ja sen mukana sen erityispiirteet eli kansakunnat, valtiot ja myös kansallisaatteet (ibid, 13, 470-471). Toisin sanoen internationalismi oli uuden yhteiskuntamallin perusedellytys ja elinehto, mikä valaisee ehkä parhaiten sen keskeistä merkitystä teorian kokonaisuuden kannalta.

Teoreettinen konflikti sai alkunsa ensimmäisen maailmansodan jälkeisten järjestelyjen seurauksena. Trianonin rauhansopimus määräsi Unkarin luovuttamaan alueistaan 71 % ja asukkaistaan 63 %, joista yli 3 miljoonaa oli unkarinkielisiä¹ (ks. kartta). Yli puolet (1,6 miljoonaa henkeä) unkarinkielisestä väestöstä joutui rajojen ulkopuolelle etnisesti yhtenäisissä ryhmäkunnissa. Kansallisvaltioiden sijaan syntyi monikansallisia pikkuvaltioita, jotka perivät vähemmistöongelmat edeltäjältään, Itävalta-Unkarin kaksoismonarkialta. Sotien välisenä aikana Unkarin poliittisen eliitin ehdoton avainkysymys oli, miten saada aikaan Trianonin rauhansopimuksen muutos Unkarin hyväksi. Vähimmäistavoitteena oli niiden alueiden palautus, joissa etniset unkarilaiset olivat enemmistönä. Revision aihe oli niin merkittävä, että jokaisen poliittisen puolueen oli otettava kantaa siihen ja esitettävä suunnitelma sen toteuttamiseksi (Romsics 1998). Dilemma, tukeako internationalismin vaatimusta vai puoltaako pikemminkin kansallisia etuja, ei näyttänyt alussa aiheuttavan liikaa päänvaivaa Unkarin kommunistien piireissä.

Internationalismin johdonmukainen kannatus oli määräävä peruselementti puolueen järjestäytymisessä. Sotavangit Venäjällä perustivat puolueen alkion itse asiassa Venäjän bolševikkien ulkomalaisena alaosastona ja antoivat sille nimen ”Kommunistien Unkarissa oleva puolue” (unkariksi *Kommunisták Magyarországi Pártja* – KMP). Ensimmäinen puolueohjelmakin korosti teollisuus- ja maatyöläisten keskinäistä solidaarisuutta ja samalla tuomitsi kansallisten sidonnaisuuksien oikeutuksen (PK 1964, 160-171). Kun sodan loputtua sotavangit palasivat Unkariin ja perustivat nyt ”virallisesikin” puolueen (24.11.1918), ylläpitivät he silti

Trianonin palatsi.

läheisiä suhteita moskovalaisiin oppi-isiinsä. He myös liittyivät itsestäänselvytenä Kominterniin ensimmäisten joukossa heti maaliskuussa 1919. Unkarissa lyhyeksi jääneen neuvostotasavallan johdotohahmo, Béla Kun, tiukan internationalismin kannattaja itsekin, vastusti kiihkeästi Leninin ajatuksia säilyttää puolueohjelmassa pyrkimys kansalliseen itsemääräämiseen (Kővágó 1985, 110-116).

Kommunistisen kokeilun romahdettua Béla Kunin johto sai turvapaikan Moskovassa, kun samaan aikaan puolueen keski- ja alemman tason kaaderit jäivät kotimaahan ja siirtyivät maan alle. Tästä alkoi puolueen sisäinen jakautuminen moskoviitteihin ja kansallisiin kommunisteihin. Moskovan emigrantit saivat ideologisen kasvatuksensa ja poliittisen toiminnan kokemuksensa Kominternin piirissä, ja heistä kehkeytyi ehdottoman uskollisia internationalismin periaatteelle. He punnitsivat Unkarin etuja matkan päästä, Kremlistä käsin, ja asettivat entisen kotimaansa asiat kansainvälisen kommunistiliikkeen suurempaan viitekehykseen: siinä Unkari oli merkittävä vain yhteiseurooppalaisen vallankumouksen näkökulmasta. Moskoviiteille tärkein päämäärä oli saada aikaan laajamittainen vallankumous yhteistyössä Karpaattien laaksoon syntyneiden uusien kansallisvaltioiden kommunistien kanssa. Trianonin rauhassa he näkivät mahdollisuutensa: alueratkaisut aiheuttivat taloudellisia ongelmia, mutta ne lisäsivät myös kansallisia jännitteitä siinä määrin, että arveltiin tilanteen kehittyvän helposti vallankumouksen kannalta sopivan räjähdysalttiiksi (VÚ 1920).

Unkariin jääneillä oli varsin erilainen perspektiivi maan asioihin. Vaikka he olivat hallinnollisesti Moskovaan siirtyneen johdon alaisia, harvojen yh-

teyksien takia puoluekuri ja ideologinen kontrolli löystyivät ajan mittaan (Felkay 1995, 215). He jakoivat samaa arkea ja elivät samassa henkisessä ja poliittisessa ilmapiirissä kuin kuka tahansa tavallinen unkarilainen. Tässä läheisessä vuorovai- kutussuhteessa Unkarin kommunistit osittain jopa samastuivat vallitseviin kansallisiin päämääriin, joiden tärkeyden poliittisen strategian kannalta he myös ymmärsivät. Tämä johti esimerkiksi siihen, että he olivat valmiita tavoittelemaan kansallismielisen alemman keskiluokan kannatusta, minkä lopulta moskoviittijohtokin hyväksyi. (Révai 1923b.) Puolueen pääideologi József Révai julistikin, että työväenluokan etu oli peilata kansallisia intressejä, erityisesti jos kyse oli entente-imperialismin vastustamisesta Trianonin rajaratkaisun suhteen (Révai 1923a). Tämä julistus oli silti sopusoinnussa Kominternin linjan kanssa.

Kommunistinen Internationaali asettui selkeästi Versailles'n rauhansopimuksia vastaan. Kominternin IV (1922) ja V (1924) kongressi käsitteli yksityiskohtaisesti ”imperialistien epäoikeudenmukaista rauhansopimusta”. Vastustuksen yksi syy oli, ettei se ottanut huomioon kansojen itsemääräämisoikeuden leniniläistä periaatetta, vaan lisäsi entisestään vähemmistöjen sortoa. Versailles'n rauha paloitte- li Keski-Euroopan pieniin alueisiin, jotka eivät pystyneet olemaan taloudellisesti riippumattomia. Näin se vajosi lännen imperialistien kolonialismin uudeksi vyöhykkeeksi. Niinpä kommunistipuolueiden ohjeeksi asetettiin jokaisen maan proletaarien yhteisten intressien nimissä taistelu Versailles'n ratkaisua vastaan. (Degras 1956, 431-433.) Komintern meni jopa niin pitkälle, että se lupaili hävinneille kansoille rauhansopimuksen muuttamista niiden hyväksi, jos ne vain liittyisivät kansainväliseen proletariaattirintamaan (ibid, 452).

Ei ole ihme, että Unkarin kommunistien oli helppo hyväksyä ja kannattaa hämären lupauksen toivossa Kominternin linjaa. He asettivat oitis päämääräkseen Trianonin ”ryöstörauhan” vastaisen taistelun (ÚM 1925, 31-36.) ja kehottivat muidenkin maiden proletariaattia taistelemaan, jotta unkarilaiset työläiset saavuttaisivat vihdoinkin oikeaa vapautta ja rauhaa (MSM 1925, 15-21). Jopa Mátyás

Rákosi, joka antoi myöhemmin kasvat stalinismille Unkarissa, totesi, että maan välttämätön etu on saada takaisin menetettyjä alueitaan (Szabó & Imre 1975, 72), koska sillä oli pitkälle meneviä negatiivisia seurauksia talouskehityksen kannalta. Unkarilaiset kommunistit korostivat, että ”demokraattista revisiota” tai – kuten he asian toisin ilmaisivat – ”unkarilaisten työläisten kansallisen itsemääräämisoikeuden toteutumista” voi odottaa vain ja ainoastaan Neuvostoliitolta (ÚM 1927, 330).

1930-luvulta lähtien ilmeni kuitenkin jo uusi sävy suhteessa Trianonin aiheeseen. Taistelu rauhansopimusta vastaan linkitettiin nyt kommunistien perusvelvollisuuteen puolustaa Neuvostoliittoa. Kuten selitys kuului, koska epäoikeudenmukainen rajatarkaisu oli jatkuvien konfliktien lähde, se voisi johtaa sotaan, ja Neuvostoliiton turvallisuuden tähden sota oli ehdottomasti vältettävä. (Gergely & al. 1991, 394–397.) Unkarilaiset kommunistit myös julistivat, että he olivat itse asiassa Unkarin historian vapaustaistelijoiden ainoat oikeat manttelinperijät (Kövágó 1985, 221). Kominternin VII kongressin kehoitus kansanrintamapolitiikkaan auttoi kansalliset kommunistit sitoutumaan yhä tiiviimmin kansallisiin päämääriin (Gergely & al. 1991, 418–419).

Kommunistien asenteet muuttuivat ratkaisevasti toisen maailmansodan aikana. Sen alkusoihtona oli Stalinin kääntyminen avoimen nationalistiselle linjalle 1940-luvun alussa. Neuvostoliiton puolustustaistelua nimitettiin suureksi isänmalliseksi sodaksi, ja kansan yhtenäisyyttä tavoiteltiin vetoamalla kansallistunteisiin. Usko vallankumouksellisen internationalismin, eli proletaarien yhteisen taistelun, mahdollisuuteen sotatilanteessa oli menneisyyttä, josta vaiettiin huolellisesti nyt kun Neuvostoliitto oli lännen innokas liittolainen. Sodan loppuvaiheessa Stalinin usein ilmaantuva kostomentaliteetti viittasi hänen politiikkansa nationalististen piirteiden vahvistumiseen, kuten myös Unkarin tapauksessa. Stalinin suhtautuminen unkarilaisiin kävi ilmi Molotovin kirjeestä (7.6.1943) Iso-Britannian ulkoministeri Anthony Edenille. Siinä Molotov vaati, että koko Unkarin kansaa tulee rangaista sodan jälkeen, ei vain hallitusta ja sotasyyllisiä (Horváth 1993, 17).

Iso-Britannia ja Yhdysvallat nimittäin puolustivat osittaista alueellista revisiota Unkarin hyväksi (Bán 1997, Romsics 1992). Neuvostoliiton ponnekas vastustus kuitenkin lopetti tämänkaltaiset suunnitelmat.

Myös käsitys Trianonin ”epäoikeudenmukaisesta rauhanratkaisusta” muuttui kertaheitolla. Kun Stalin vielä 1934 tuomitsi Versailles’n sopimukset yksiselitteisesti (Stalin 1946, 434–438), oli hän sodan aattona jo sitä mieltä, että vain ”aggressiiviset” valtiot pyrkivät muuttamaan sitä (ibid, 563–567). Näin ollen sodan jälkeen ei Neuvostoliiton rauhanehto Hitlerin liittolaiselle ehkä ollutkaan enää niin suuri yllätys. Sen mukaan Unkarin oli palattava vuoden 1937 rajoihin², jotka olivat samat kuin Trianonin säätämä alue. Tämä tarkoitti yksinkertaisesti sitä, että imperialistinen vuoden 1920 rauhansopimus olikin nyt käytännössä hyväksyttävä. Unkarin kommunisteilla, ja siinä jopa moskoviiteilla, oli vaikeuksia hyväksyä Stalinin ratkaisu. Kommunistiedustajat olivat mukana myös neuvottelukunnassa, joka teki kaikkensa saadakseen paremmat rauhan ehdot alueluovutuksen suhteen vuoden 1946 Pariisin konferenssia edeltäneissä diplomaattisissa manöövereissä (Vago 1989, 19–26). Lopputulosta he pitivät paljon huonompana kuin mitä ikinä pystyivät kuvittelemaan (SN 1946). Näin pahimman varalle kaavailtiin Unkarin uudeksi ulkopoliittiseksi päämääräksi varmistaa rajojen taakse jääneiden unkarilaisten asema (MKP 1946).

Karpaattien laakso kuului Neuvostoliiton etupiiriin, ja näin vuonna 1947 allekirjoitettiin Pariisissa Stalinin sanelema rauhansopimus. Se oli kaikin tavoin Neuvostoliiton näköinen sopimus, jota luonnehtii parhaiten se, mitä asiakirjasta puuttui: vähemmistöjen oikeusturva. Selityskin kävi pian ilmi. Kansandemokratiathan olivat sinänsä takeita kansallisuuskysymysten oikeisiin ratkaisuihin, ja vähemmistöongelmat luokiteltiin maiden sisäisiksi asioiksi – internationalismin nimissä.

Stalinismi ja internationalismin painotus

Internationalismi sai uutta merkitystä kansandemokratioiden synnyttyä toisen maailmansodan jälkeen.

Siitä lähtien käsitteen pääfunktio oli ensisijaisesti sosialististen valtioiden keskinäisten suhteiden säätelyä. (IA 1974.) Retoriikassa proletaarinen internationalismi muuttui sosialistiseksi internationalismiksi, eli ideologian opinkappaletta muokattiin kansainvälisen politiikan konseptiksi. Vuosiin 1947-48 mennessä kävi selväksi, että Itä-Euroopan kannalta suurin uhka kapitalismin ohella³ oli sosialismin rakentaminen ”omin neuvoin”. Muodostettiin Kominform⁴ ohjaamaan ja kontrolloimaan ensisijaisesti uusien maiden sisäpoliittista kehitystä. Tämän seurauksena kansandemokratioiden siirtyminen uuteen järjestelmään yhdenmukaistettiin, ja samalla Stalinille loppuun saakka lojaalit Moskovan kasvatit varmistivat valta-asemansa.

Unkarissa yksipuoluejärjestelmän synnyttyä vuonna 1948 alkoi välittömästi valtataistelu kommunistien kesken. Moskovan miehet väittivät, että valta kuului heille, koska vain he säilyivät ideologisesti puhtaina, kun maassa pysytelleet aateveljet saivat sotien välisenä aikana väkisininkin nationalistisia vaikutteita. (Huszár 2001, 69-80.) Stalinin luototoverit voittivat kiistan ja tunsivat koko valtakautensa ajan siitä kiitollisuuden velkaa. Ideologisesti myötäiltiin kaikin tavoin Moskovaa. Unkarin kommunistien oli pakko todistaa, että koko maa oli täydellä sydämellä mukana yhteiskunnan muutoksessa: se oli jättänyt taakseen pahamaineisen menneisyytensä ja oli nyt maana Neuvostoliiton luotettava toveri. Internationalismi oli päivän sana. Yleisen julistuksen mukaan se nosti Unkarin demokraattisten valtioiden riveihin, ja maassa kiiteltiin Pariisin rauhansopimusta, joka oli tämän mahdollistanut. (Andics 1964, 301.)

Virallisen käsityksen mukaan kansallisuusongelma oli 1950-luvulla jo ratkaistu, ja oli vain ajan kysymys, milloin kansallisuusrajatkin menettäisivät merkityksensä kansainvälisen sosialismin yhteisen talouspohjan vahvistuttua (NS 1959). Mátyás Rákosin aikakaudella⁵ vähemmistökysymys naapurimaissa tai ulkounkarilaisten asema oli julkisuudessa ehdoton tabu (Romsics 2000, 99). Diplomaattisella tasollakaan ei puututtu millään tavalla näihin asioihin. Tätä tilannetta edesauttoi mitä suurimmassa määrin itäblokin sisäinen kriisi. Ju-

goslavia päätti noudattaa omaa sosialistista linjaansa ja lähti Kominformista. Sen seurauksena maa joutui eristyksiin, ja Jugoslaviaa vastaan alkoi yleinen propagandasota blokin sisällä, jossa sitä syytettiin nationalistiseksi, sovinitiseksi ja Neuvostoliiton vastaiseksi. (Horváth 1993, 51.) Toisin sanoen nationalismista tuli neuvostovastaisuuden synonyymi. Tämä tapaus johti siihen, että yleisesti varottiin nationalistiksi leimautumista ja kaikkea siihen viitattavaa.

Vasta vuoden 1956 kansannousu toi kansallisuusongelman esille. Vuosien pakollisen hiljaisuuden jälkeen aihe räjähti julkisuuteen (Pándi 1956). Rajojen takaisten unkarilaisten olosuhteita ja toverimaiden vähemmistöpolitiikkaa alettiin kritisoida avoimesti. Kansannousu oli suunnattu Neuvostoliittoa vastaan eikä päämääränä ollut, vahvasta kansallisuussävystä huolimatta, entisten alueiden revisio kuten naapurimaat myöhemmin väittivät (Vago 1989, 60-61.). Neuvostojoukot palauttivat pian järjestyksen ja kansannousu leimattiin välittömästi vastavallankumoukselliseksi. János Kádár, puolueen uusi pääsihteeri, joutui pian kiertomatkalle naapurimaihin todistelemaan, että Unkari oli taas sosialistisen leirin luotettava jäsen eikä kyseenalaistanut rajaratkaisuja (Kádár 1977, 7-16).

Kádárismin uudet tuulet

Kun uusi puoluejohto pääsi valtaan vuonna 1956, se nautti varsin heikkoa kannatusta ja tarvitsi korostetusti Moskovan tukea. Kádárin valtaantulo merkitsi kuitenkin uuden aikakauden alkua. Vuodesta 1968 lähti liikkeelle uudentyypinen, sosialistista markkinataloutta ajava reformi, jonka myötä maa erkani melko lailla neuvostomallista. Reformipyrkimystä suojellakseen Unkarin ulkopoliitikasta tuli korostetun lojaali Kremlin linjalle ja internationalismin äänekäs puolustaja. Kuuliaisuuden pinnan alla muutoksen merkit olivat silti tuntuvia.

Kádárin myötä näet kansalliset kommunistit syrjäyttivät moskoviitit, ja tämä alkoi näkyä kansallisen intressin uudelleen arvioimisessa. He olivat se sukupolvi, joka oli kokenut kotimaassa Trianonin jälkeisen kollektiivisen trauman. Ideologia tai ei,

heidän nuoruusvuosiensa yhteiskuntaan oli vaikuttanut läpitukevasti surun ilmapiiri, joka kumpusi taloudellisesti tärkeiden alueiden ja kansanosien (ystävien, sukulaisten) menetyksistä, sekä Unkarin kansainvälisen aseman supistumisesta. Poliittinen heränneisyys ja ideologinen sitoutuminen ei pyyhkinyt täydellisesti pois sitä henkistä taustaa, jossa Kádárin miehet olivat kasvaneet. Hehän olivat osa kansaa ja jakoivat sen kohtalon. Henkilökohtaiset kokemukset ja sotien välinen aatemaailma vaikutti myös myöhempiin vallanpitäjiin. Ja Kádár itse oli syntynyt menetetyssä Fiumessa.

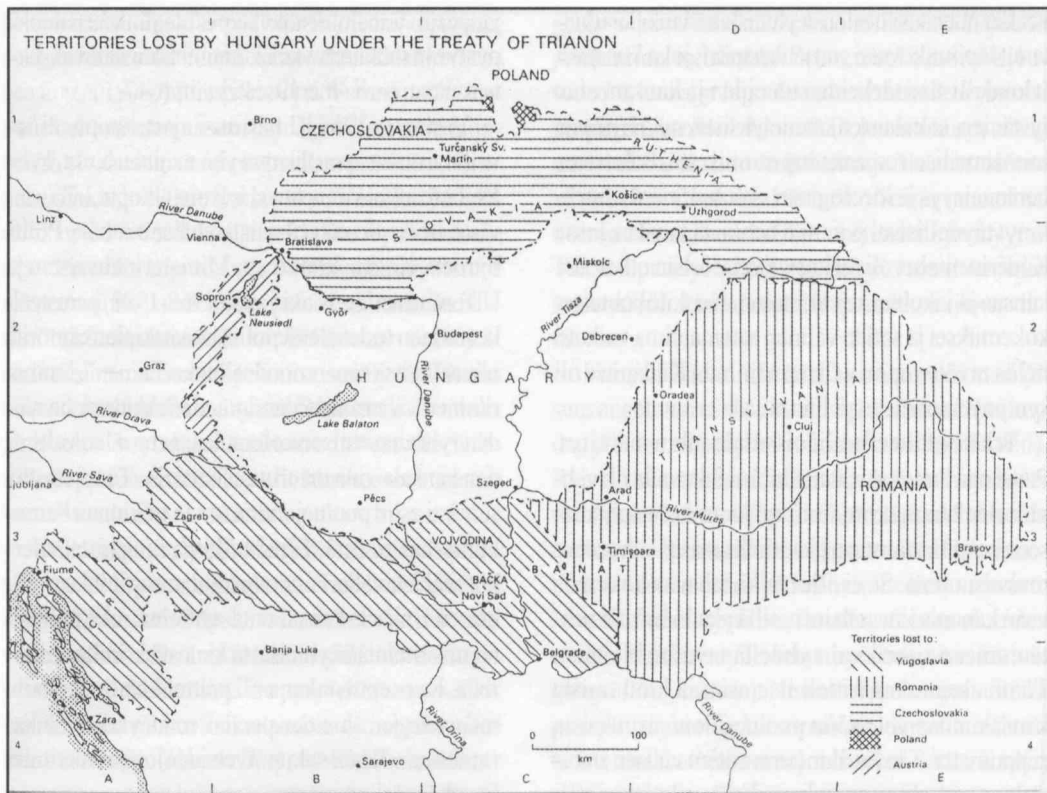
Trianon aiheella oli toisenlainenkin merkitys. Paitsi että ”revityn isänmaan” mielikuvalla oli vahva tunnelataus, se myös liittyi kansakunnan yhteiseen kokemustaustaan historiallisena epäoikeudenmukaisuutena. Se ei ollut mikään tahansa kokemus vaan kanonisoitu sellainen, sillä yksilö kykeni suhtautumaan siihen vain yhdellä tavalla, kieltäen. Tämä asenne määritteli itse asiassa kuulumista kansakunnan yhteisöön puoluesidonnaisuuksista riippumatta. Tämän alun perin sotien välisen sukupolven omaehtoisen kokemuksen erikoisuus piili kuitenkin sen ajattomuudessa, sillä se periytyi sukupolvelta toiselle. (Csepeli 1997.) Asian nurinkuruus oli, että Unkarin kommunistit jakoivat kokemuksen huolimatta internationalistisesta retoriikasta tai Stalinin vahvistamasta rajaratkaisusta toisen maailmansodan jälkeen. Trianonin trauma ei ollut välttämättä aktiivista muistelua, eikä edes tiedostettua suhtautumista, vaan tietynlaista asennoitumista aihepiiriä tavalla tai toisella kosketteleviin kysymyksiin, perusvirettä rationaalisten päätösten takana. Sitäkin enemmän, kun sosialismin viitekehäyksessä aiheesta ei saanut puhua, sillä se sinänsä vaikutti naapurimaiden välisiin suhteisiin, joista kolme – Neuvostoliitto, Tšekkoslovakia ja Romania – olivat nyt itäblokin jäseniä. Pakollinen hiljaisuus näin kipeästä aiheesta johti kuitenkin patoutumaan, joka etsi mitä omalatuksimpia kanavia purkaukseen. Antoon van den Braembussche on viitannut siihen, että vaikeneminen voi olla yksi tapa käsitellä muuten käsittämätöntä menneisyyttä (Braembussche 1999, 171). Tämä tietystä mielessä pitää paikkaansa tässäkin tapauksessa, sillä Unkaria

ympäröivä sosialistinen yhteisö ei yksinkertaisesti pystynyt suhtautumaan Trianonin ongelmaan, josta muutama oli alueellisesti hyötynyt.

Vuodesta 1968 lähtien uusi ajattelutapa oli havaittavissa sisäpolitiikassa yhä avoimemmin. Puoluejohto alkoi kiinnostua Unkarin ulkopuolella asuvista etnisistä unkarilaisista yhä enemmän. Politbyroon, Keskuskomitean, Ministerineuvoston ja Ulkoministeriön asiakirjojen (1968-1988) perusteella voidaan todeta, että poliittisessa kielenkäytössä olivat yleisiä sanamuodot ”unkarilainen”, ”unkarilainen vähemmistö/emigraatio”. Viittauksia näiden ryhmien etniseen olemukseen muiden valtioiden kansalaisina on erittäin harvoin. Tämä nostaa selvästi esiin puoluejohdon oman tulkinnan kansakunta-käsitteestä. Tämä tulkinta muistuttaa merkittävällä tavalla Trianonin rauhansopimuksen jälkeisen Unkarin kansakunta-ajattelua, joka pohjautui määritelmään yhteisestä kielestä ja kulttuuripiiristä. Konseptin takana oli peittelemätön haikailu menetettyjen alueiden perään, mikä yhdisti Unkarin sotien välisen sukupolven ideologisista erimielisyyksistä riippumatta.

Myös johdon uudelleen heränneestä kiinnostuksesta ulkounkarilaisia kohtaan tiedotettiin ensimmäistä kertaa avoimesti. Hyvin varovaisesti ja pakollisen internationalistisen retoriikan saattelemana annettiin ymmärtää, ettei yksikään kansa voi kieltää juuriaan ja yhteyttään samaa kieltä puhuvan, saman menneisyyden omaavan ja samaan kulttuuriperinteeseen kuuluvan kansanosan kanssa. ”Se olisi itsensä kieltämistä”, viesti jatkoi. Vaikka kansallisuuskysymys olikin ennen muuta maiden sisäinen asia, saattoi ongelmien oikea ratkaisu silti olla perustana neuvotteluille maiden kanssa. (N 1968.) Kaiken lisäksi asia julkaistiin pääkirjoituksena suurimmassa päivälehdessä, puolueen pää-äänenkannattajassa. Muutos puolueen virallisessa suhtautumisessa tuotiin päivänvaloon ilman sen kummempaa viivyttelyä. Tämä oli sosialismissa väkevä ja harvoin käytetty keino, sillä se myös satoi politiikan tekijöitä, ja perääntyminen tällaisessa linjanvedon omaisessa aiheessa tarkoitti aina arvovaltappiota ja kasvojen menetystä.

Linjamuutoksen julkistamisen takana oli kádár-

rismän uusi reformiaikakausi. Vaikka asteittainen liberalisointi alkoi jo 1960-luvun puolivälissä, siinä näkyi vain kommunistijohdon jonkinlainen kädenojennus ”lyödylle” kansalle vuoden 1956 trauman jälkeen. Yhteiskuntarauha ja kansan hiljainen hyväksyntä oli tietysti suotava mille tahansa johdolle maan hallittavuuden kannalta. Vuoden 1968 tilanne oli kuitenkin uusi. Kádárin piirin reformikommunistit olivat tietoisia siitä, että puolueen vanhoillinen siipi vastusti uutta talousohjelmaa (Földes 1989, 36-44). Ensimmäistä kertaa Kádárin reformistit siis todella tarvitsivat tukea myös puolueen ulkopuolelta. Olen sitä mieltä, että pitkään tabuina olleiden ulkounkarilaisten maininta puolueen omassa päivälehdessä oli askel kohti kansan hyväksyntää. Se, että kansan hyväksynnän etsiminen kiteytyi elintason nousun ja vapaamman ilmapiirin ohella myös kansakunta-ajattelun rehabilitointiin, johtui todennäköisesti osittain Kádárin valtaantulon olosuhteista. Kádárhan oli pitkään vihattu mies, joka

tukahdutti venäläisten avulla vuoden 1956 kansannousun (Balogh & al. 1993, 40-42). Kansannousu oli kansakuntaa yhdistävä ja identiteettiä vahvistava tapahtuma (Litván 1996, 130-132). Kun sittemmin vuodesta 1968 lähtien viitattiin kansakunta-aiheeseen, oli se tietysti mielessä vetoisuus vuoden 1956 sukupolven sekä yritys kádáristien oman kuvan korjaamiseksi.

1970-luvulta lähtien rajojen kysymys tuli useasti varsin suorasukaisessa muodossa esille. Kádár, neuvostojohdon äärimmäisen lojaali liittolainen, otti Trianonin aiheen esille jopa Leonid Brežnevän kanssa. Brežnev, tyytymättömänä itäblokin pienen jäsenmaan liian liberaaliin linjaan, kutsui unkarilaisen puoluejohtajan Moskovaan tilintekoa varten 1972. Kádár, joka ymmärsi tilanteen vakavuuden, yritti selittää kotimaansa talouspoliittisia ratkaisuja. Ja hän viittasi Trianoniin: se ei ollut pelkästään psykologinen shokki unkarilaisille, vaan se suisti maan taloudellisesti riippuvaiseen asemaan ja vaikutti edelleen

modernin Unkarin talouskasvun edellytyksiin (OL-M-KS-288-5/575.öe., 43). Unkarilaiset kommunistit kokivat siis edelleen, että rajat rajoittivat kehityksen mahdollisuuksia. Rajojen merkitys näyttikin voimistuvan sen sijaan, että ne olisivat häviämässä ideologian oppien mukaisesti.

Kansainvälisellä kentällä Euroopan Turvallisuus- ja Yhteistyökokous (ETYK) avasi uuden jakson itä-länsi suhteissa yleisesti ja Unkarin tapauksessa erityisesti. Kádárin puhe Helsingissä oli myös yllättävä monella tavalla. Hän muisteli Unkarin historian kiistanalaisia kohtia, kuten Trianonia ja toisen maailmansodan menetyksiä, jotka suistivat maan turvattomaan asemaan (Kádár 1986, 252-257). Helsingin konferenssin jälkeen Unkari otti avoimesti aktiivisemmän ulkopoliittisen roolin. Helsingin Päätösasiakirja tuli kuin tilauksesta Unkarin ulkopoliittiselle linjalle sen vähemmistöjen oikeuksiin viittaavien kohtien takia (ETYK 1975, 61-88). Ikään kuin ETYKin varjolla maa alkoi loitontua hitaasti leirin tiukasta linjasta, alussa vain sopimusten vaalijana, mutta yhä enemmän myös peräänkuuluttaen muilta velvoitteita. Ei siis ole ihme, että Kádárista tuli 1970-luvun puolivälin jälkeen lännen ”lempilapsi”. Tämä ”tilille vaatiminen” keskittyi rajojen takaisten vähemmistöjen oikeuksien vaalimiseen niinkin paljon, että Politbyroo kehotti viranomaisia maanlaajuisesti kantaamaan enemmän huolta naapurivaltioissa elävien unkarilaisten tilanteesta (OL-M-KS-288-5/707.öe., 114-120). Kaavailtiin jopa ulkounkarilaisiin erikoistuneen elimen perustamista, minkä olisi asian herkkyyden vuoksi pitänyt toimia salaa niin maan yleisöltä (nationalismin vahvistumisen pelossa) kuin myös ulkomailta (etenkin sosialistimaiden edessä). Politbyroon piirissä tuskailtiin melko avoimesti sitä, että lännen porvareyhteiskunnat hoitivat vähemmistökymsymykset rehellisemmin ja oikeudenmukaisemmin kuin mikä oli käytäntö sosialistisessa leirissä. Pantiin myös merkille, että ajan mukaan kansallisuuskysymystä kohdeltiin yhä huonommin toverimaissa, minkä arveltiin vähentävän entisestään sosialistisen järjestelmän vetovoimaa. (Ibid, 120-127.)

Vuoteen 1985 mennessä puolueen sisällä oli tapahtunut selvää lähentymistä julkisen mielipiteen

suuntaan. Vähemmistökymsymys alettiin yhä painokkaammin luokitella yksinkertaisesti kansainväliseksi asiaksi. Tämä merkitsi käytännössä sitä, että etsittiin kansainvälisiä tilaisuuksia puhua ongelmista, jotka olivat samalla myös ihmisoikeuskysymyksiä. Unkari alkoi kertoa konkreettisesti tilanteesta, johon tähän asti oli vain epämääräisesti viitattu kohdemaita nimeämättä.

Ensimmäinen avoin kannanotto tapahtui syksyllä 1985 Budapestin Kansainvälisessä Kulttuurifoorumissa (P 1987, 3-7). Siellä yhden alakomitean unkarilaisryhmän jäsen otti yllättäen puheenaiheeksi erityisesti Transilvanian unkarilaisten vaikeudet ja luetteli tarkoin vastoinkäymisiä, tietysti tiukasti kulttuurisesta näkökulmasta käsin. Romanian edustajat leimasivat kritiikin nationalismiksi, ja tähän herjaukseen virallisen Unkarin oli vastattava (ÜL 1987, 180). On hyvin mahdollista, että tämä välikohtaus ei ollut ennalta suunniteltu, ainakaan puolueen taholta. Nyt se ei kuitenkaan enää pystynyt perääntymään sen virallisen edustajan tehtyä ratkaisevan askeleen, julkiseen mielipiteeseen tukeutuen. Tässä pitää muistaa, että vaikka Budapestin Kansainvälinen Kulttuurifoorumi olikin yksi etappi Helsingin prosessissa, se kuitenkin erosi muista ETYK-tapaamisista siinä, että tähän saivat poliittisten edustajien ohella osallistua myös kulttuurivaikuttajat ja muut yhteiskunnalliset silmäättekevät, eli ei-puoluepoliitikot. On varsin todennäköistä, että puolue ennemmin tai myöhemmin olisi joka tapauksessa päättänyt samaan päätökseen, ainakin tästä todistaa poliittisen kehityksen suunta. Ja kun kerran muutettiin kurssia, sitä piti myös jatkaa, ja avoimesti. Unkari isäntänä ehdotti, että hyväksyttäisiin lännen ehdotusten perustalta yhteinen julkilausuma. Länsimaiden ehdotukset koskivat mm. kansallisten ja uskonnollisten vähemmistöjen aseman parantamista ja eri maiden kansalaisten välisten yhteyksien helpottamista. Yhteistä kommunikoida ei kuitenkaan syntynyt, sillä Romania esti sen. Mielienkiintoista kyllä, sosialistimaiden edustajat yhdessä pyysivät Romaniaa muuttamaan kantaansa, tuloletta. (MSM 1994, 117-120.)

Vielä suurempaa kohua herättävä tapaus oli ETYKin Wienin seurantakokous, jossa puitiin Romanian unkarilaisten tilannetta jo poliittisesta nä-

kökulmasta. Voittoa Unkarille oli, kun länsimaiset lähetystöt osoittivat mielenkiintoa aiheeseen ja vaativat Romaniaa tilille. Sosialistimaat vastaavasti pysyttelivät tiukasti hiljaa. Kun Unkarin valtuuskunta yhtyi Kanadan vähemmistöpoliittiseen ehdotukseen, itäblokki pyrki painostamaan Unkaria perääntymään – mutta turhaan. Tämä oli ensimmäinen kerta kun itäblokin jäsen asetui avoimesti kansainvälisessä konferenssissa lännen leiriin ihmisoikeuskysymyksessä. (ÚL 1987, 188; Bloed 1990, 22-23.)

Viitteet

- 1 Maan alue pienehkösti ottaen 282 000:sta neliökilometristä 93 000:een neliökilometriin; asukkaiden lukumäärä 18,2 miljoonasta 7,9 miljoonaan.
- 2 Vuosina 1938 ja 1940 Hitler liitti takaisin osan Trianonin luovutetuista alueista ehtona Unkarin osallistumiselle sotaan.
- 3 Lännen houkuttelevuuden ja vaikutusvallan leviämisen estämiseksi kansandemokratiat joutuivat kieltäytymään Marshall-avusta. Sen sijaan perustettiin SEV-yhteistyö, joka vahvisti Neuvostoliiton mukaista kehitystä myös talouden

Arkistomateriaalit

Magyar Országos Levéltár – Budapest.
Unkarin Sosialistisen Työväenpuolueen dokumentit
Politybyron asiakirjat: OL-M-KS-288-5

Lähteet

- Andics, Erzsébet (ed.) (1964), *A magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Budapest: Kosuth.
- Balogh, Sándor & al. (eds.) (1993), *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezettestületének jegyzőkönyvei. I. kötet*. Budapest: Intera.
- Bán, András D. (ed.) (1997), *Pax Britannica: Wartime Foreign Office Documents Regarding Plans for a Postbellum East-Central Europe*. New York: Boulder.
- Bloed, Arie (ed.) (1990), *From Helsinki to Vienna: Basic Documents of the Helsinki Process*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.

Rajojen merkitys, tai pikemminkin ”väärien rajojen” merkitys, oli olennainen osa Unkarin kommunistien poliittista ajattelua. Tavalla tai toisella jokainen poliittinen johto joutui, ja edelleen joutuu, ottamaan kantaa Trianonin traumaan ja sen seuraamuksiin, rajojen taakse jääneisiin vähemmistöihin. Kommunismin romahduksen jälkeen 1990-luvulla Unkarissa syytettiin kommunisteja siitä, että he olivat epäkansallisia voimia, jotka olivat pettäneet erityisesti ulkounkarilaiset vähemmistöt internationalismin nimessä.

alueella. SEV liitti maita työnjaon kautta entistä tiukemmin Neuvostoliittoon ja teki niistä riippuvaisia blokin talousjärjestelmästä, joka toimi Moskovon ehdolla.

- 4 Kominform oli lyhenne Kommunistisesta informatiivisesta toimistosta, joka perustettiin 1947. Sen pää-äänenkannattaja oli aikakauslehti *For Lasting Peace, for a People's Democracy*, jonka nimi jo ilmaisee sen toimitusidean ja funktion.
- 5 Stalinin unkarilainen vastine oli Mátyás Rákosi, joka antoi nimensä kaudelle (1948-1956).

van den Braembussche, Antoon (1999), *The Politics of Time: Reflections on Time, Memory and History*. – *Historical Perspectives on Memory*. Ed. Ollila, Anne. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 61-171.

- Csepeli, György (1997), *National Identity in Contemporary Hungary*. New York: Boulder.
- Degras, Jane (ed.) (1956), *The Communist International. Documents. Volume I 1919-1922*. London: Oxford University Press.
- ETYK (1975) = *ETYK – Päätösasiakirja*. Helsinki: UM julkaisu.
- Felkay, András (1995), *Magyarország és a Szovjetunió kapcsolata a Kádár-rendszer alatt, 1956–1988*. – *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Ed. Romsics, Ignác. Budapest: Teleki László Alapítvány, 215-227.
- FK (1972) = *Filozófiai Kislexikon*. Budapest: Kosuth.
- Földes, György (1995), *Az eladósodás politikátörténete. 1957-1986*. Budapest: Maecenas.
- Gergely, Jenő & al. (eds.) (1991), *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Budapest: Kosuth.

- Horváth, Csaba (1993), *Magyarország 1944-től napjainkig*. Pécs: Prezident.
- Huszár, Tibor (2001), *Kádár János politikai életrajza. 1912–1956*. I. Kötet. Budapest: Szabad Tér – Kossuth.
- IA (1974) = *International Affairs* 3, 1974.
- Kádár, János (1977), *Internacionalizmus, szolidaritás, szocialista hazafiság*. Budapest: Kossuth.
- Kádár, János (1986), *A szocializmus megújulása Magyarországon. Válogatott beszédek és cikkek 1957–1986*. Budapest: Kossuth.
- Kövágó, László (1985), *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés 1918–1948*. Budapest: Kossuth.
- Litván, György (ed.) (1996), *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*. London and New York: Longman.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich (1972), *Werke*. Bände 13, 19, 21. Berlin: Dietz Verlag.
- MKP (1946) = *A Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusának jegyzőkönyve*. Budapest: Szikra.
- MSM (1925) = *A Magyar Szocialista Munkáspárt alakuló gyűlésének jegyzőkönyve*. 1925 április 14. Budapest: Concordia.
- MSM (1994) = *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989*. Budapest: Interart.
- NS (1959) = *Nemzetközi Szemle* 5, 1959.
- N (1968) = *Népszabadság*, 6.10.1968.
- Pándi, Pál (1956), Közös dolgainkról. – *Szabad Nép*, 9.9.1956.
- P (1987) = *Pártélet*, 3.
- PK (1964) = *Párttörténeti Közlemények*, 2.
- Révai, József (1923a), A magyar középosztály. – *Munkás* (Kassa) Ápril 22.
- Révai, József (1923b), Magyar konszolidáció. – *Munkás* (Kassa) Ápril 13.
- Romsics, Ignác (ed.) (1992), *Wartime American Plans for a New Hungary: Documents from the U.S. Department of State 1942–1944*. New York: Boulder.
- Romsics, Ignác (ed.) (1998), *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Budapest: Osiris.
- Romsics, Ignác (2000), The Trianon Peace Treaty in Hungarian Historiography and Political Thinking. – *Hungary's Historical Legacies. Studies in Honor of Steven Béla Várdy*. Eds. Hupchick, Dennis P. & Weisberger, William R. New York: Boulder, 89–105.
- SN (1946) = *Szabad Nép*, 13.8.1946.
- Stalin, Josif, V. (1946), *Leninism in kysymyksiä*. 2. painos. Petroskoi: Karjalais-suomalaisen SNT:n Valtion Kustannusliike.
- Szabó, Ágnes & Imre, Magda (eds.) (1975), *A Kommunisták Magyarországi Pártjának I. Kongresszusa*. Budapest: Kossuth.
- ÚL (1987) = *Új Látóhatár*, 2.
- ÚM (1925) = *Új Március*, 7–8.
- ÚM (1927) = *Új Március*, 7.
- Vago, Raphael (1989), *The Grandchildren of Trianon*. New York: Columbia University Press.
- VÚ (1920) = *Vörös Újság*, 17.10.1920.